

**CZY BOLESŁAW CHROBRY DWUKROTNIĘ WYPRAWIAŁ
SIĘ PRZECIWKO JAROSŁAWOWI MĄDREMU?
INTERPRETACJA 65 ROZDZIAŁU SIÓDMEJ KSIĘGI
KRONIKI THIETMARA¹**

Кшиштоф Бенішкевич. Чи Болеслав Хоробрий двічі ходив у похід проти Ярослава Мудрого? Інтерпретація 65-ого розділу сьомої книги Хроніки Тітмара. Стаття присвячена розгляду проблеми, пов'язаної з історіографічною дискусією довкола гіпотетичної другої виправи польського князя Болеслава Хороброго на Русь. Підставою для розбіжності думок науковців став текст хроніки саксонського автора Тітмара Мерзбургського, який двічі згадує про вторгнення війська польського володаря з метою допомоги Святополку, сину Володимира Великого, якого раніше було вигнано з Русі. В праці розглядається вірогідність гіпотези О. В. Назаренка, який пише про можливість військової акції Болеслава Хороброго проти руського князя Ярослава Володимировича на переломі 1017–1018 року, яка закінчилася відвоюванням для вигнаного володаря частини території Турівського князівства, яке йому колись належало. Автор звертає увагу на свідчення твору Тітмара, які додатково можуть бути аргументами на користь концепції О. В. Назаренка. Не дивлячись на це, недостатня інформація джерел дає підстави стверджувати, що концепція, яка розглядається в статті, демонструє лише можливу альтернативну версію перебігу подій на Русі в 1017–1018 рр.

Ключові слова: Русь, Польща, Болеслав Хоробрий, Ярослав Мудрий, київський похід, польсько-руські відносини, германсько-руські відносини, «Хроніка Тітмара».

Krzysztof Benyskiewicz. Czy Bolesław Chrobry dwukrotnie wyprawiał się przeciwko Jarosławowi Mądrymu? Interpretacja 65 rozdziału siódmej księgi Kroniki Thietmara. Artykuł poświęcony jest rozważaniom związanym z dyskusją historiograficzną wokół ewentualnej, drugiej wyprawy Bolesława Chrobrego na Ruś. Podstawą kontrowersji jest przekaz kroniki Thietmara dwukrotnie wspominającego o interwencji polskiego księcia w imieniu wygnanego z kraju Światopełka syna Włodzimierza Wielkiego. Autor odnosi się do hipotezy Aleksandra W. Nazarenki, mówiącej o przeprowadzonej na przełomie 1017–1018 roku akcji zakończonej odzyskaniem przez wygnanego władcę części terytorium posiadanego niegdyś księstwa turowskiego. K. Benyskiewicz zwraca uwagę na informacje kroniki Thietmara, mogące wspierać koncepcję A. W. Nazarenki. Stwierdza jednak, iż pozostaje ona nadal tylko alternatywną wersją rozwoju ówczesnych wydarzeń.

Kluczowe słowa: Ruś, Polska, Bolesław Chrobry, Światopełk, Jarosław Mądry, stosunki polsko-ruskie, stosunki niemiecko-ruskie, Kronika Thietmara.

Po śmierci Włodzimierza Wielkiego na Rusi rozgorzał konflikt o sukcesję. Na tronie książęcym w Kijowie, w niezbyt jasnych okolicznościach, zasiadł Światopełk. Wówczas na Rusi doszło do rzadko spotykanej sytuacji, w której panujący książę przystąpił

do eliminacji pozostałych kandydatów do tronu. Zazwyczaj, zarzewiem sporu w podobnych okolicznościach byli niezadowoleni pretendenci. Teraz oni ginęli w ręki seniora. Światopełk w ciągu kilku miesięcy od przejęcia władzy, zgładził trzech braci: Borysa, Gleba i Światosława². W tym krwawym zapamiętaniu przypominał dawnego wodza Franków Chlodwiga, który mordował swych krewnych w irracjonalnym poczuciu zagrożenia i niepewności wobec ich zamiarów. Gdy zabił już wszystkich, wyczerpany okrucieństwami stwierdził: «Biada mi, który niczym cudzoziemiec pozostałem między obcymi nie mam już krewnych, którzy by mnie mogli w niedoli wesprzeć»³. Światopełk nie miał okazji do wykonywania teatralnych gestów i wylewania «krokodylich» łez, gdyż nie zdążył pozbawić życia wszystkich braci. Jak głosi legenda, plany miał ambitne: «Избью всю братью свою и прииму власть руськую единь»⁴. Na drodze zabójcy stanął książę nowogrodzki Jarosław Włodzimierzowicz⁵. Dowiedziawszy się o krwawych porachunkach brata, wystąpił przeciw niemu. W 1016 roku armie książąt spotkały się nad Dnieprem. W bitwie pod Lubeczem Jarosław pokonał Światopełka. Zwycięzca zasiadł na kijowskim tronie, a zwyciężony schronił się w Polsce^{6 7}. Miejsce ucieczki nie było przypadkowe, jako że Bolesław Chrobry był teściem Światopełka i wykazywał spore zainteresowanie losami córki i zięcia⁸. Bolesław postanowił kontynuować politykę wspierania wojowniczego kniazia. Piast wszedł w sojusz z Pieczyngami, a Jarosław poszukiwał pomocy w Niemczech⁹. Przebieg zdarzeń zaistniałych w relacjach polsko-rusko-niemieckich po bitwie pod Lubeczem poznajemy dzięki przekazom *Kroniki Thietmara* i *latopisów*¹⁰. Z dzieła biskupa merseburskiego wynika, że: «Cesarz przybył 1 października (1017 r. – przyp. K. B.) do Merseburga (...) Równocześnie przybył od Bolesława poseł z obietnicą odesłania młodego Ludolfa, który od dłuższego czasu przebywał u niego w niewoli (...) Zarazem dowiadywał się ostrożnie, czy może wysłać do cesarza posła w celu odzyskania jego łaski. Cesarz zgodził się na wszystko na usilne prośby swoich książąt i wtedy dopiero się dowiedział, iż władca Rusów napadł na Bolesława, tak jak mu był przyrzekł przez posła, lecz nic nie zdziałał przy obleganiu grodu»¹¹. Z kolei autor *Latopisu I nowogrodzkiego* pod datą 1017 roku napisał: «Ярославъ иде къ Беpestiю...»¹². Zdaniem części badaczy obie informacje dotyczyły tej samej akcji zbrojnej przeprowadzonej przez ruskiego księcia¹³. Kłopot polega na tym, że Brześć znajdował się w granicach księstwa turowskiego, a nie władztwa Bolesława. Kogo zatem atakował Jarosław wyprawiając się na Brześć? Kojarzenie obu wiadomości skutkuje logicznym choć hipotetycznym wnioskiem: w 1017 roku gród znajdował się pod politycznym wpływem polskiego monarchy¹⁴. Źródła o przejęciu Brześcia nie wspominały. Aleksander B. Gołowko przypuszczał, że książę zawładnął nadgranicznym grodem w trakcie wyprawy z 1013 roku¹⁵. Możliwe też, że nastąpiło to po bitwie pod Lubeczem. Istnieje także możliwość ucieczki Światopełka, po klęsce w starciu z Jarosławem do Brześcia i stworzenia tam, w oparciu o polską pomoc, ostatniego bastionu oporu księcia¹⁶. Takie założenie nadawałoby sens informacjom *Kroniki Thietmara* i *Latopisu I nowogrodzkiego*, rozumianych jako relacje o tym samym wydarzeniu. Jak wynika z doniesień Thietmara akcja zbrojna Jarosława przeciw Bolesławowi była uzgodniona z Henrykiem II Świętym. Kiedy doszło do porozumienia między władcami w sprawie współpracy militarnej i kto był jego inicjatorem? Możemy domyślać się, że zbliżenie rusko-niemieckie nastąpiło po klęsce Światopełka pod Lubeczem (grudzień 1016-styczeń 1017?)

i przed wiosną 1017 roku¹⁷. Wcześniejsze zawarcie porozumienia nie wydaje się sensowne. W świetle dostępnych informacji, pomysłodawca układu pozostanie nieznany. Okoliczności powzięcia przez Henryka II wiadomość o akcji zbrojnej, będącej spełnieniem obietnicy danej niemieckiemu władcy, nie wyjaśniają zagadki. Atak księcia kijowskiego na Bolesława nastąpił zapewne w czasie trwania konfliktu polsko-niemieckiego. Chrobry musiał prowadzić działania na dwóch frontach. Grigorij G. Demidenko uznał układ Henryka i Jarosława za sukces ruskiej dyplomacji¹⁸. Według Andrzeja F. Grabskiego najazd ruski na Polskę był czasowo skoordynowany z wystąpieniem Henryka II¹⁹. Czy tak było, trudno rozstrzygnąć. W każdym razie rachuby sojuszników zawiodły, gdyż wyznaczony przez cesarza termin wyprawy nie został dotrzymany z powodu opóźnienia koncentracji niemieckich oddziałów. Komplikacje czasowe musiały spowodować także prowadzone równoległe negocjacje pokojowe z Bolesławem²⁰. Henryk, jak się zdaje, niewiele wiedział o wydarzeniach na wschodnich rubieżach Polski. O akcji Jarosława dowiedział się dopiero w październiku 1017 roku, po nieudanej kampanii w Polsce²¹. Współpraca niemiecko-ruska nie przyniosła zatem rezultatów. Niemiecki monarcha wycofał się do Czech, a Jarosław, najprawdopodobniej na wieść o ataku Pieczyngów na Kijów, zakończył ofensywę²².

Po niefortunnej wyprawie Henryka II na Polskę w 1017 roku relacje między sąsiadami uległy powolnej normalizacji. Punkt ciężkości polskiej polityki zagranicznej przesunął się na wschód. W następnych latach doszło do zbrojnej konfrontacji polsko-ruskiej. Za sprawą Thietmara powstało zamieszanie wokół ilości starć między sąsiadami. Kronikarz opisując w VII księdze swego dzieła relacje niemiecko-polskie w 1017 roku wspominał o wsparciu udzielonemu Henrykowi II przez Jarosława Mądrego, by następnie poinformować: «Bolesław wtargnął potem z wojskiem do jego kraju i osadziwszy tam na tronie jego brata a swego zięcia, powrócił w radosnym nastroju do domu»²³. W księdze następnej szczegółowo opisał polsko-niemiecko-węgiersko-pieczyńską wyprawę na Ruś w 1018 roku zakończoną zajęciem Kijowa i ulokowaniem na tamtejszym tronie Światopełka²⁴. Niezbyt jasna konstrukcja przekazu Thietmara wywołała sporo kontrowersji. Kronikarz albo dwukrotnie wspominał o wyprawie Bolesława i Światopełka na Kijów w 1018 roku, albo napisał o dwóch konfrontacjach Bolesława z Jarosławem Mądrym. Czy wzmianka z siódmej księgi dotyczyła wielkiej wyprawy z 1018 roku, czy innego, skromniejszego przedsięwzięcia? Dyskusja na ten temat trwa od schyłku XIX wieku²⁵. W 1872 roku Jan Karłowicz zastanawiał się: «Nasuwać się zdaje wątpliwość: jak mógł kronikarz pisać w Grudniu 1017, przepowiadać wesoły powrót Bolesława, odbyty po Sierpniu 1018?»²⁶. Wydawca *Kroniki Thietmara*, Robert Holtzmann, zasugerował możliwości zaistnienia większej liczby wypraw Bolesława na Ruś²⁷. Pomysł zainteresował najpierw Nikołaja M. Karamzina, a następnie Aleksandra W. Nazarenkę. Skojarzyli oni wspomniane wyżej relacje Thietmara i *Latopisu I nowogrodzkiego* o wyprawie Jarosława na Brześć w 1017 roku²⁸. W efekcie, pojawiła się koncepcja Aleksandra W. Nazarenki, wskazująca na ewentualność przeprowadzania przez Bolesława trzech najazdów na Ruś. Zdaniem A. W. Nazarenki, wzmiankę Thietmara należy interpretować jako opis reakcji polskiego władcy na zajęcie Brześcia przez Jarosława. W następstwie wykonanego jesienią-zimą 1017–1018 roku kontraktatu, Bolesław zajął bliżej nieokreślone terytorium Rusi, osadzając tam Światopełka²⁹. Wojna ta poprzedziła letnią wyprawę Chrobrego i Światopełka na Kijów. Do

hipotezy tej historycy ustosunkowali się różnorodnie. Wątpliwości wyrazili Michał B. Swerdłow i Andrzej Poppe³⁰. Paweł Tokarz określił pomysł A. W. Nazarenki jako «słabo umotywowany»³¹. Constantin Zuckerman stwierdził, że na wyprawę odwetową w 1017 roku Bolesław nie mógł sobie pozwolić ze względu na konflikt z Niemcami. Poza tym w 1017 roku nie było zwyczajnie na to czasu³². Odmienne stanowisko zajęli m.in.: Anatolij Karpow, Aleksander Musin i Karol Kollinger, którzy uznali prawdopodobieństwo scenariusza, zarysowanego przez rosyjskiego historyka³³. Mimo, że kontrowersja dotyczyła jednego zdania, prowokowała istotny problem badawczy. Rozwiązanie zagadki, co nie jest odkrywczą konstatacją, tkwi w ustaleniu czasu sporządzenia tej części kroniki. Jeśli blok informacji obejmujący m.in. 65 rozdział siódmej księgi został wpisany do kroniki po zakończeniu kijowskiej wyprawy, to może dotyczyć wypadków z 1018 roku. Jeśli jednak powstał rok wcześniej, wspomina o zupełnie innych wydarzeniach. Wówczas propozycję Aleksandra W. Nazarenki można by uznać za uprawnioną³⁴. Niestety, nie ma możliwości ustalenia czasu napisania interesującego nas fragmentu kroniki. Wiadomo, że Thietmar wraz ze skrybami identyfikowanymi przez znawców dzieła Thietmara jako C i D, spisali ostatnie fragmenty siódmej księgi. C i D, jak wynika z fotokopii oryginału drezdeńskiego, napisali m.in. partie oznaczone numerami od 170a do 173a, obejmujące rozdziały 64–66³⁵. Oni także sporządzili zapisy zawierające pozostałe «ruskie» informacje siódmej księgi kroniki oraz większość, tworzonych na bieżąco, rozdziałów ósmej księgi³⁶. Autopsja drezdeńskiej fotokopii wyłącza ewentualność późniejszych interpolacji rozdziału 65. Wynika z tego, że analiza tekstu oryginału nie ma żadnego znaczenia dla rozwiązania zagadki czasu spisania wiadomości o radosnym powrocie Bolesława do domu³⁷. Niewiele nowego w tym względzie wniesie rozbiór merytoryczny zdania kończącego rozdział 65. Jego ogólna wymowa pasuje do generalnej oceny skutków wyprawy Bolesława i Światopełka w 1018 roku. Bolesław wówczas rzeczywiście wtargnął do kraju Jarosława Mądrego i osadził tam na tronie jego brata. Wątpliwości budzi druga część zdania o «radosnym» powrocie polskiego księcia. Porównanie zapisów siódmej i ósmej księgi prowadzi do interesującego wniosku – zakres chronologiczny rozdziału 65 sięga dalej niż rozdziały księgi następnej. W pierwszej bowiem wersji Bolesław, osadziwszy Światopełka na tronie, szczęśliwy powrócił do domu, drugą zamyka rejestracja dyplomatycznych poczynań polskiego księcia w Kijowie. Na temat powrotu Bolesława Thietmar nic nie mógł wiedzieć, gdyż jak wynika z ostatnich rozdziałów ósmej księgi, do kronikarza nie dotarły informacje o okolicznościach towarzyszących opuszczeniu Kijowa przez Chrobrego i zagarnięciu przezeń Grodów Czerwieńskich³⁸. Wiadomości o przebiegu wyprawy mogły do Niemiec docierać w kilku etapach i kilkoma drogami. Najpierw zapewne wiedzę o wydarzeniach zaistniałych podczas wyprawy przywieźli wojowie odesłani do kraju po zdobyciu Kijowa. Nieco później, nowych wiadomości dostarczył opat Tuni³⁹. Te właśnie informacje znajdziemy w rozdziałach 31-33 ósmej księgi kroniki. Ani rycerze, ani polski poseł nie mogli mieć pojęcia, traktując słowa Thietmara dosłownie, o nastrojach towarzyszących Bolesławowi podczas powrotu do Polski, gdyż ten wyraźnie jeszcze nie wybierał się do kraju. Możliwość uzyskania wieści na temat opuszczenia Rusi przez Piasta zależy od momentu wycofania się Polaków z Kijowa i ich przybycia do kraju. Poza Gallem, źródła nie określiły czasu trwania konfliktu. Czy można zweryfikować twierdzenie Anonima o niemal rocznym pobycie Bolesława w Kijowie?⁴⁰. Łatwo to uczynić na podstawie

informacji wynikających z przekazów Thietmara i *Powieści*. Jeśli Bolesław wkroczył do Kijowa 14 sierpnia 1018 roku, a Światopełk zbiegł do Pieczyngów w tym samym 1018 roku, to polski monarcha musiał opuścić Kijów przed 1 marca 1018 roku (rok marcowy). Wiadomości Galla nie polegałyby zatem na prawdzie. Rezultat tych wyliczeń nie przybliżył nas do decydujących rozstrzygnięć. Poza tym trudno uznać je za precyzyjne w kontekście itinerarium Ja-rosława. Wydaje się niemożliwe, by po lipcowej klęsce Jarosław zdążył jeszcze przed grudniem 1018 roku odzyskać Kijów. Nowogród dzieli od Kijowa w linii prostej niespełna 900 km. Po drogach i bezdrożach ówczesnej Rusi odległość tę należałoby zwiększyć o 1/3. Do pokonania byłoby zatem około 1400 km. Przebycie tej odległości dla konnego posłańca poruszającego się z prędkością 40 km dziennie trwałoby ponad miesiąc. Po takim czasie do księcia nowogrodzkiego dotarłaby informacja o odejściu Bolesława z Kijowa. Szybko poruszająca się armia Jarosława, składająca się z pieszych i konnych oddziałów, drogę tę powinna pokonać w ciągu około 2 miesięcy. Teoretycznie, by Jarosław mógł zaatakować osamotnionego Światopełka, Bolesław powinien opuścić Kijów w listopadzie 1018 roku. Aby wiadomość o wycofaniu Bolesława z Kijowa dotarła do Merseburga, nie wystarczyłoby miesiąca, jako że należałoby pokonać trasę liczącą ponad 1500 km (przy założeniu, że posła wysłano w chwili opuszczenia miasta przez Chrobrego). Jeśli tak, to Thietmar nie doczekałby się wieści powrocie Bolesława⁴¹. Zdanie o szczęśliwym powrocie w październiku-listopadzie 1018 roku byłoby w tej sytuacji antycypacją zbudowaną na podstawie powziętej wcześniej wiedzy o zdobyciu Kijowa. Dla badaczy, którym bliska jest hipoteza o interwencji na rzecz Światopełka przed wielką wyprawą z 1018 roku istotne jest pytanie: po co kronikarz wspominał o wojnie w rozdziale 65 VII księgi, jeśli szczegółową informację o jej przebiegu zawarł w następnej? Czy zatem Bolesław nie mógł w 1017–1018 roku zaatakować Jarosława i przywrócić Światopełka na tron księstwa turowskiego? Enigmatyczne zdanie kroniki nie zawiera żadnych wskazówek geograficznych. Thietmar dysponował skromną wiedzą o stosunkach politycznych na Rusi, ale w tym wypadku nie miało to istotnego znaczenia. Wiadomość o sukcesie Chrobrego kończyła opowieść o zaangażowaniu Jarosława po stronie Henryka w wojnie polsko-niemieckiej. Kronikarzowi nie chodziło o szczegóły wyprawy, lecz dobitny przekaz o konsekwentnej ripocie polskiego władcy na wrogie wystąpienie Rusinów. Nie ma niestety możliwości źródłowej weryfikacji informacji przekazanej przez biskupa merseburskiego. Źródła polskie i ruskie nie odnotowały domniemanej, w tym wypadku, drugiej konfrontacji polsko-ruskiej. Kronika Galla i *Powieść minionych lat* skupiły się na decydującej rozgrywce między Bolesławem i Jarosławem⁴². Nie ma tam mowy o odzyskaniu wcześniej przez Światopełka księstwa turowskiego. Czy istnieją jakiegokolwiek źródłowe przesłanki uprawdopodobniające lub wspierające hipotezę Aleksandra W. Nazarenki? Interesująco z tej perspektywy brzmi zdanie rozpoczynające rozdział 32 VIII księgi kroniki biskupa merseburskiego: «Tymczasem Jarosław zajął siłą jeden gród, należący do jego brata i wprowadził jego mieszkańców»⁴³. Akcja ta nastąpić miała po bitwie nad Bugiem. Wynika z tego, że porażka na Wołyniu nie spowodowała kompletnej destabilizacji sił zbrojnych Jarosława. Zapisy kroniki zdają się świadczyć o tym, że już w pierwszym etapie zmagania wojny 1018 roku Światopełk dysponował własnym księstwem⁴⁴. Całkiem możliwe, że było to właśnie księstwo turowskie (z siedzibą w Brześciu?), w którym Światopełk rządził jeszcze przed

śmiercią Włodzimierza⁴⁵. Może właśnie to terytorium przywrócił Bolesław swemu zięciowi w 1017–1018 roku?

Aby propozycja Aleksandra W. Nazarenki w sprawie jesienno-zimowej wojny zaistniała jako istotny element rzeczywistości, należałoby znaleźć dla niej miejsce w ciągu ówczesnych wydarzeń. Constantin Zuckerman, jak wspomniałem, po analizie doniesień *Kroniki Thietmara*, stwierdził nieprawdopodobieństwo koncepcji rosyjskiego historyka. Co ciekawe, na podstawie Thietmara ustalił czas pojawienia się Światopełka w Polsce na jesień 1017 roku⁴⁶. W tej sytuacji na jakąkolwiek interwencję Bolesława na Rusi przed 1018 rokiem rzeczywiście nie było czasu. Wskazana przez C. Zuckermana data ucieczki Światopełka do Polski oparta jest jednak tylko na subiektywnej interpretacji zachowań bohaterów konfliktu polsko-niemieckiego, opisanych w kronice saskiej. Trudno na domniemaniach wokół rachub politycznych Bolesława wyznaczyć datę przyjęcia wygnanego przez Jarosława księcia w Polsce. Na podstawie tych samych fragmentów kroniki Thietmara, według których C. Zuckerman wyłączył prawdopodobieństwo hipotezy Aleksandra W. Nazarenki, można dojść do wniosków przeciwnych: w styczniu 1017 roku Bolesław zaproponował Henrykowi II zawieszenie broni i wymianę poselstw. W lutym tego roku polski książę nie wyraził zgody na udział w rokowaniach z książętami niemieckimi nad Czarną Elsterą. W pierwszym tygodniu kwietnia cesarz wydał rozkaz przygotowań do nowej wyprawy na Polskę⁴⁷. Henryk II udał się następnie do Goslaru, skąd wybrał się do Moguncji, Ingelheim i Akwizgranu. Zielone Świąta monarcha spędził w Werden, a 6 lipca stanął w Magdeburgu. Wiadomo, że w lipcu, mimo wcześniejszego zakazu cesarza, trwały negocjacje z Bolesławem, prowadzone przez byłego księcia bawarskiego Henryka; nie przyniosły one rezultatu⁴⁸. Następne dwa miesiące cesarz walczył w Polsce, by 1 października zawitać do Merseburga. Między lutym a lipcem 1017 roku na granicy polsko-niemieckiej trwał zatem stan oczekiwania⁴⁹. Nie prowadzono także działań zbrojnych po wrześniu 1017 roku. Jak widać, wbrew zdaniu C. Zuckermana, możemy stwierdzić, że w pierwszej i ostatniej dekadzie 1017 oraz początkach 1018 roku istniały warunki do prowadzenia aktywnej polityki na wschodniej flance. Marian Z. Jedlicki polską inicjatywę pokojową ze stycznia 1017 roku wiązał właśnie z komplikacjami w relacjach z Rusią⁵⁰. Możliwe, że wówczas urzeczywistniło się wspomniane porozumienie o militarnej współpracy między Henrykiem II a Jarosławem Mądrym.

Poszukując miejsca dla hipotetycznego najazdu Bolesława na Ruś w 1017–1018 roku mogliśmy przyjąć założenie, że wczesną jesienią 1017 roku Chrobry i jego ruski przeciwnik mieli za sobą zarówno konfrontację zbrojną jak i nieudaną próbę znalezienia kompromisu⁵¹. Mam na uwadze zaczepną akcję ruskiego księcia i matrymonialną inicjatywę Bolesława wobec siostry Jarosława. Kłopot polega na odpowiedniej konfiguracji wydarzeń. Między październikiem 1017 a styczniem roku następnego trwały negocjacje polsko-niemieckie, w wyniku których w Budziszynie zaprzysiężono pokój umocniony małżeństwem Bolesława z Odą, córką margrabiego Ekkeharda⁵². Z relacji Thietmara wynika, że polski władca starał się o rękę Ody «od dawna»⁵³. Co może oznaczać ten niezbyt konkretny termin, nie wiadomo. Najprawdopodobniej znalazłszy się w trudnej sytuacji dwustronnego zagrożenia Bolesław rozważał różne warianty neutralizacji jednego z przeciwników poprzez zawarcie politycznego małżeństwa. Oprócz Ody, kandydatką na żonę dla polskiego władcy była siostra księcia Jarosława. Zabiegi w tym kierun-

ku potwierdzają Thietmar i Anonim Gall. Podobnie jak w przypadku córki margrabiego Ekkeharda, historycy mają kłopot z umiejscowieniem w czasie inicjatywy matrymonialnej wystosowanej wobec ruskiego księcia. Warunkiem podjęcia kroków mających zapewnić nowy związek polskiego monarchy było jego wdowieństwo. Niestety, nie ma sposobu precyzyjnego ustalenia daty zgonu Emnildy, trzeciej żony Bolesława⁵⁴. W kwestii chronologii zabiegów o rękę ruskiej księżniczki badacze właściwie powiedzieli już wszystko, osiągając tylko hipotetyczne rezultaty. Do dziś trudno wyjść poza enigmatyczną uwagę Oswalda Balzera: «Że w istocie były jakieś starania ze strony Bolesława o księżniczkę ruską (które odnoszą do czasu po śmierci Emnildy, a przed poślubieniem Ody), świadczy też Gall...»⁵⁵. Zabiegi o rękę Rurykowiczówny wyprzedzały ofertę matrymonialną wysuniętą wobec córki margrabiego. Chrobry starał się o rękę siostry księcia ruskiego, odgrywającego na Rusi decydującą rolę. W grę wchodziłoby Światopełk i Jarosław. Ten pierwszy zapewne nie miałby obiekcji wobec mariażu przyrodniej siostry. Chodziło zatem, jak pisał Gall, o «najtchórzliwszego z królów», czyli Jarosława Mądrego⁵⁶. Polityczny sens związku Bolesława z siostrą tego księcia istniał w okresie sprawowania przez niego rządów w Kijowie. Wniosek: polska oferta małżeńska wystosowana została po upadku rządów Światopełka. Najprawdopodobniej wczesną jesienią 1017 roku Bolesław wiedział, że jego propozycja nie spotkała się z pozytywnym odzewem ze strony Jarosława⁵⁷. Świadczy o tym może cytowane wyżej, sądowanie cesarza w sprawie wizyty polskiego specjalnego wysłannika, mającego rozwinąć przez Henrykiem satysfakcjonującą go wizję pojednania. Ostatecznie Bolesław «odzyskał łaskę» cesarską. Nie potrafię rozstrzygnąć czy próba pozyskania księcia kijowskiego była reakcją na jego układ z Henrykiem II, czy posunięciem sprowokowanym najazdem na Brześć. Do generalnych i przekonywujących rozstrzygnięć w tej kwestii brak odpowiedniego podłoża źródłowego. W proponowanej sekwencji zdarzeń hipotetyczny najazd Bolesława na Ruś w 1017-1018 roku byłby ostatnim akcentem w relacjach sąsiedzkich, poprzedzającym wyprawę kijowską. Teoretycznie rzecz ujmując, nic nie stoi na przeszkodzie, aby taki wariant rozwoju wydarzeń brać pod uwagę. Hipoteza Aleksandra W. Nazarenki stanowi interesującą próbę wytłumaczenia przyczyn pojawienia się w *Kronice Thietmara* zapiski mówiącej o najeździe Bolesława Chrobrego na Ruś i osadzenia na tronie swego zięcia Światopełka. Żadne źródła, poza *Kroniką*, nie dają podstaw do wprowadzenia do historii relacji polsko-ruskich drugiej wyprawy polskiego księcia przeciwko Jarosławowi. Za sprawą Thietmara dysponujemy przesłankami, wspierającymi koncepcję wojny z 1017–1018 roku. Jest nią informacja mówiąca o zajęciu po bitwie nad Bugiem przez Jarosława Mądrego grodu należącego do Światopełka. Wiadomość ta ma niebagatelne znaczenie dla interpretacji zdania zamykającego 65 rozdział siódmej księgi kroniki. Może stanowić jej logiczne dopełnienie. Gród zagarnięty przez Jarosława stanowiłby bowiem część terytorium znajdującego się w posiadaniu Światopełka w chwili wybuchu wojny 1018 roku. Niepokoją jednak rozbieżności między ogólnym obrazem konfliktu w dziele Thietmara i *Powieści minionych lat*. Rуска tradycja zachowała starcie Bolesława z Jarosławem jako katastrofalną klęskę militarną. Pokonany książę schronił się w Nowogrodzie i nosił się nawet z zamiarem ucieczki «za morze». Z kroniki wyłania się zupełnie inny obraz rzeczywistości. Tu Jarosław, po bitwie nad Bugiem, wykazywał przejawy aktywności w postaci zajęcia grodu przeciwnika. Można odnieść wrażenie, że pokonany książę nie od razu schronił się w Nowogrodzie,

lecz wycofał się do Kijowa. Według Thietmara, jego mieszkańcy poddali się dopiero, gdy opuścił ich władca⁵⁸. Czy biskup przekazał informacje niepolegające na prawdzie? Tego nie stwierdzimy zdecydowanie przy obecnym stanie źródeł. Jeśli wiadomości kronikarza są prawdziwe, a ich interpretacja prawidłowa, uzyskamy ważki argument na rzecz prawdopodobieństwa hipotezy Aleksandra W. Nazarenki. Stanie się ona propozycją, którą trzeba będzie brać poważnie pod uwagę jako jeden z prawdopodobnych scenariuszy rozwoju relacji polsko-ruskich i historii konfliktów wewnątrzdynastycznych na Rusi. Koncepcja A. W. Nazarenki wymaga korekty. Należy odrzucić twierdzenie tego historyka o zajęciu przez Jarosława Brześcia w 1017 roku⁵⁹. Przekaz *Kroniki Thietmara* nie daje podstaw do takiego mniemania. Teoretyczny model rozwoju wydarzeń brzmiałby następująco: W 1017 roku Jarosław Mądry, wypełniając sojusznicze zobowiązania wobec Henryka II, zaatakował Brześć. Rуска akcja zbrojna zakończyła się niepowodzeniem. W odwecie, po zakończeniu wojny polsko-niemieckiej, w ostatniej dekadzie 1017 lub pierwszej 1018 roku, Bolesław Chrobry wspólnie ze Światopełkiem najechali Ruś, w wyniku czego udało się zdobyć bliżej nieokreślone terytorium. W ten sposób nastąpiła restytucja na tron turowski księcia Światopełka. Latem 1018 roku rozpoczęła się kampania mająca na celu przywrócenie rządów Światopełka w Kijowie. Po zwycięskiej bitwie nad Bugiem walki toczyły się na terenach należących do Światopełka i pod Kijowem. Pokonany ostatecznie Jarosław schronił się w Nowogrodzie. Należy mieć świadomość niedoskonałości proponowanej hipotezy. Jej alternatywą pozostanie sytuacja, w której obie *wzmianki Kroniki Thietmara* o wyprawie Bolesława, zakończonej usadowieniem na tronie Rusi Światopełka, odnosiły się do tego samego faktu. W tym wypadku należałoby uznać, iż partia kilku rozdziałów siódmej księgi spisywana przez skrybów C i D została ukończona po powrocie wojsk niemieckich z Rusi. Jeśli Światopełk odesłał wojów do kraju w końcu sierpnia, to stanęliby oni w Niemczech około schyłku października. Nowe szczegóły na temat wydarzeń w Kijowie przywiezione przez opata Tuniego mogły skłonić Thietmara do szerszego przedstawienia wyprawy. Pracę skryby wykonał wówczas pisarz określany przez Fryderyka Kurze i Roberta Holtzmanna jako H⁶⁰. Z nieznanых powodów zastąpił on aktywnych dotąd w ósmej księdze pisarzy C i D. Tekst napisany przez skrybę H był ostatnim dyktatem Thietmara. Kronikarz zmarł 1 grudnia 1018 roku. Jeśli ostatnie zdanie 65 rozdziału dotyczyło wyprawy kijowskiej z 1018 roku, to nie opierało się na posiadanej wiedzy, lecz przewidywaniu przyszłość. Zwrot o radosnym powrocie do domu stanowił swoistą figurę retoryczną, nieprzypadkowo zbieżną z rozwojem wydarzeń⁶¹. Thietmarowi nietrudno byłoby antycypować rzeczywistość, wiedząc o błyskotliwym zwycięstwie Bolesława nad Bugiem i zdobyciu przezeń Kijowa.

Możliwe, że hipoteza o wyprawie Bolesława Chrobrego na Ruś w imieniu Światopełka w 1017–1018 roku zbudowana jest na nieporozumieniu, niedomówieniach i pomyłkach. Byłyby one udziałem samego Thietmara. Patrząc z perspektywy tysiąclecia, poruszając się w zamkniętym kręgu źródeł, nie dysponujemy, jak sądzę, instrumentami, by podważać sekwencję zdarzeń prezentowaną przez niemieckiego kronikarza na temat działań Jarosława Mądrego po klęsce w bitwie nad Bugiem⁶². To one tworzą podstawę do interpretacji wiadomości 65 rozdziału siódmej księgi *Kroniki* jako konfliktu poprzedzającego wielką wyprawę Bolesława i Światopełka z lipca 1018 roku.

Przypisy:

¹ Kronika Thietmara. Wyd. i oprac. Jedlicki M. Z. Poznań, 1953. Lib. 7. C. 65 P. 662 : «Huius regnum prefatus dux postea cum exercitu invadens generum suimet et fratrem eius diu expulsum inthronizavit et hilaris rediit». Ibidem. Ks. 7. R. 65, S. 562: «Bolesław wtargnął potem do tego kraju i osadziwszy tam na tronie jego brata a swego zięcia, powrócił w radosnym nastroju do domu».

² Жития святыхъ мучениковъ Бориса и Глеба и службы имъ. Приготов. Абрамович Д. И. Петроградъ, 1916. С. 37, 43; Сказание и страдание и похвала святым мученикам Борису и Глебу, Перевод Д. С. Лихачева // URL : http://www.drevne.ru/lib/boris_gleb_s.htm (data dostępu 6.09.2017) r.; Джаксон Т. Н. «Прядь об Эймунде» // Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе : Тексты, перевод, комментарий, Изд. 2-е, испр. и доп., Москва, 2012. С. 295–306 (перевод С. 308–319).

³ Grzegorz z Tours. Historie : Historia Franków. Przekł. Liman K., Richter T. Oprac. Sikorski D. A. Kraków, 2002. S. 137. Autor wyjaśnił następnie, ibidem: «Lecz mówił to podstępnie, a nie jakby żałował ich śmierci, patrząc, czy przypadkiem jeszcze kogoś nie znajdzie, kogo by mógł zabić».

⁴ Повесть временных лет. Ч. 1. Текст и перевод / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Москва-Ленинград, 1950. С. 94–95. Przymyszczenia o inspiracji Światopełka przez Bolesława: Демиденко Г. Г. Ярослав Мудрый – великий князь Руси : наук.-попул. нарис. Харків, 2013. С. 74.

⁵ Na ten temat inspiratorów i zabójców Borysa i Gleba min.: Ильин Н. И. Летописная статья 6523 года и ее источник. Опыт анализа. Москва, 1957. S. 156–169; Grabski A. F. Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych. Warszawa, 1969. S. 258; Алешковский М. Х. Повесть временных лет. Судьба литературного произведения в древней Руси. Москва, 1971. С. 129–131; Хорошев А. С. Политическая история русской канонизации (XI–XVI вв.). Москва, 1986. С. 25–39; Головкин О. Кто убил Бориса и Глеба? // Наука и религия. 1988. № 2. С. 27–30; його ж. З історії міжкнязівської війни 1015–1019 рр. на Русі // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII ст. Київ, 2000. С. 38–49; Котляр М. Ф. Чи Святополк убив Бориса і Гліба? // Український історичний журнал. 1989. № 12. С. 110–123; його ж. Останній князь дружинної Русі // Український історичний журнал. 1999. № 2. С. 134–141; його ж. Князь окаянный? Был ли Святополк убийцей своих братьев Бориса и Глеба // Родина. 2000. № 12. С. 35–39; Филист Г. М. История «преступлений» Святополка Окаянного. Минск, 1990. С. 156; Росовецкий С. Был ли мудрым Ярослав Мудрый? // Персонал. 2001. № 8. С. 30–34; Пелевин Ю. Борис и Глеб : факты и метафакты // Отечественные записки. 2006. № 2 (29). С. 276–288; Добриця О. П. Князі Чернігівські. Чернігів, 2007. С. 24; Бузина О. Тайная история Украины-Руси. Киев, 2007. С. 56–60. Zob. także: Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. С. 453–454; Демиденко Г. Г. Ярослав Мудрый : факты і домисли його біографії // Вісник Академії правових наук України. 2010. № 2. (61). С. 70–84, Демиденко Г. Г. О некоторых тайнах биографии Ярослава Мудрого // Ярослав Мудрый. Проблемы изучения, сохранения и интерпретации историко-культурного наследия : Сб. материалов VI Междунар. науч.-практ. конф. Ярославль, 2015. С. 7–15.

⁶ O chronologii wyprawy i bitwy m.in. : Шахматов А. Разыскания о русских летописях. С.-Петербург, 1908. С. 503 (1016 r.); Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 2. Київ, 1992, С. 10, (najwcześniej na wiosnę 1016 r.); Ильин Н. И. Летописная статья 6523 года и ее источник. Опыт анализа. Москва, 1957. С. 134–137, 144, 151, (latem, sierpień–wrzesień 1015 r.); Корольюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 239 (1015 r.); Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. Москва, 1963. С. 225; Назаренко А. В. О датировке Любечской битвы // Летописи и хроники. Сборник статей. 1984 г. Москва, 1984. С. 13–19; 2. Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. С. 454–462 (1016 r.); Хорошев А.С. Политическая история русской канонизации (XI–XVI вв.). Москва, 1986. С. 29; Толочко П. П. Ярослав Мудрый. Київ, 2002. С. 46–47 (1015); Цукерман К. Наблюдения над сложением древнейших источников летописи // Борисо-Глебский сборник / Ред. К. Цукерман. Paris, 2009. С. 201–202 (rozpoczęcie bitwy w połowie grudnia 1015 r.); Боровков Д. А. Тайна гибели Бориса и Глеба // URL : <http://oldrhistory.ru/library/Tayna-gibeli-Borisa-i-Gleba>. (jesień-zima 1015 rok), (data dostępu 7.07.2017 r.); Его же. Статьи 1014–1016 г. в «Повести временных лет» и повесть «Об убиении Борисове» (текстологические наблюдения) // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2011, №2. С. 63 (sprawa otwarta). Карпов А. Ярослав Мудрый. Москва, 2010. С. 81, 109–110, 114, 121 (w końcu lata 1016 r.). Zdaniem Цыб С. В. Древнерусское времяисчисление в «Повести временных лет». Санкт-Петербург, 2011. С. 142, początek opowieści o wyprawie przedstawiono w roku wrześnieowym, a pozostała, w marcowym. Jeśli zaakceptujemy lipcową datę zgonu Włodzimierza, to nie ma technicznych możliwości, by wyprawa Jarosława do Kijowa odbyła się jesienią tego samego roku.

⁷ Przegląd źródeł i literatury do bitwy: Толочко П. П. Любечская битва в источниках и историографии // Сословия, институты и государственная власть в России. Средние века и раннее новое время. Сборник статей памяти академика Л. В. Черепнина / Ред. Янин В. Л., Назаров В. Д. Москва, 2010. С. 256–267.

⁸ W 1013 roku po tym jak Włodzimierz uwięził Światopełka z żoną i biskupem Reinbernem Bolesław przedsięwziął wyprawę na Ruś w celu uwolnienia córki i zięcia. Zakończyła się ona niepowodzeniem. Na ten temat Kronika Thietmara. Ks. 6. R. 91 S. 440–444.

⁹ Wówczas najprawdopodobniej, po raz pierwszy doszło do zawarcia antypolskiego układu rusko-niemieckiego. Inaczej: Назаренко А. В. Русь и Германия в IX–X вв. // Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1991 г. Москва, 1994. С. 104–120; Карпов А. Ярослав Мудрый. С. 138, П. 38. wg autorów nie był to pierwszy układ rusko-niemiecki. Sojusznikiem Ottona II w konflikcie z Mieszkiem I miał być Jaropełk Światosławicz.

¹⁰ Kronika Thietmara. Ks. 7. R 65. S. 560–562.

¹¹ Свердлов М. Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI в. // Исследования по истории славянских и балканских народов. Киевская Русь и ее соседи. С. 153, przypuszczał, że wyprawa Jarosława nastąpiła w sierpniu-wrześniu.

¹² Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва, Ленинград, 1950. С. 15; Карамзин Н. М. История государства Российского. Т. 1. С. 7–8. П. 10.

¹³ Według Цыб С. В. Древнерусское времяисчисление в «Повести временных лет». С. 131, wojnę 1017 roku rozpoczął Włodzimierz, a najazd Jarosława na Brześć miał miejsce w 1021 roku.

¹⁴ Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki. Kraków 2000. S. 300; Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. С. 469 и др. Niektórzy badacze poszukują obleganego grodu na ziemiach polskich, np. Цукерман К. Наблюдения над сложением древнейших источников летописи // Борисо-Глебский сборник. С. 228, wskazuje na Drohobycz. O przynależności Brześcia np. Łowmiański H. Świętopełk w Brześciu w 1019 roku. // Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich. Poznań, 1986. S. 495–498; Kollinger K. Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025). Wrocław, 2014. S. 375–379. Autorzy cytują literaturę na ten temat.

¹⁵ Головки О. Степова політика Русі в період правління князя Володимира Святославича // Княжа доба : історія і культура. Вип. 10 : Святий Володимир Великий 1015–2015. Львів, 2016. С. 114.

¹⁶ Poppe A. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015–1019. // Kwartalnik Historyczny. 1995. T. 52. Z. ¾. S. 20.

¹⁷ Datowanie układu: Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 36 (1016 г.); Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. С. 459 и др.; Свердлов М. Б. Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. С. 332 (1016/1017); Карпов А. Ярослав Мудрый. Москва, 2010. С. 137–138 (I poł. 1017 r.)

¹⁸ Демиденко Г. Г. Ярослав Мудрый – великий князь Руси... С. 97.

¹⁹ Grabski A. F. Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych. Warszawa 1969. S. 259. Tak również: Свердлов М. Б. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений / Сб. стат. памяти акад. Е. В. Тарле. Ленинград, 1972. С. 292; Poppe A. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. S. 20. P. 66, datował wyprawę na kwiecień-maj 1017 r.

²⁰ Kronika Thietmara. Ks. 7. R. 57. S. 550.

²¹ Ibidem. Ks. 7. R. 65. S. 560–562.

²² Część badaczy wskazuje na ewentualność wykorzystania w 1017 roku przez Bolesława Pieczyngów do walki z Jarosławem: zob. m. in. : Ильин Н. И. Летописная статья 6523 года и ее источник. Опыт анализа. Москва, 1957. С. 121; Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 242; Назаренко А. В. События 1017 г. в немецкой хронике начала XII в. и в русской летописи // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1980 г. Москва, 1981. С. 181–183; Его же. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. С. 160; 184–185; Толочко П. П. Ярослав Мудрый. Київ, 2002. С. 63; Демиденко Г. Г. Ярослав Мудрый – великий князь Руси : наук.-попул. нарис. Харків, 2013. С. 98–99. Żadne źródło o współpracy takiej nie wspominało. Hipoteza wynikała ze skojarzenia ogólnej wzmianki Thietmara na temat wykorzystywania Pieczyngów przez Bolesława z doniesieniami Latopisu IV nowogrodzkiego i Latopisu I sofijskiego: ПСРЛ. Т. 4. Новгородская четвертая летопись. Петроградъ 1915. С. 108: «Придоша Печенези къ Кве-

воу, и всекошася в Квевъ, едва къ вечероу побе[ди] Ярославъ Печенегы...»; ПСРЛ. Т. 5. Изд. II. Софийская первая летопись. Ленинград, 1925. С. 88: «Придоша Печенеги къ Киеву и секошася у Киева, и едва къ вечеру одоле Ярославъ Печенегы...». Wiadomości obu różnych latopisów nie mają chronologicznego odniesienia w starszych wersjach Powieści. Najprawdopodobniej w archetypie obu latopisów przeniesiono informacje pierwotnie zamieszczone pod datą 1036 roku. Zob. np. «Повесть временных лет» Ч. 1. Текст и перевод / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Ч. 2. Приложения. Комментарии Д. С. Лихачева. С. 101. Nie ma, jak sądzę, uzasadnienia dla przypuszczeń o militarnej współpracy Chrobrego koczownikami przed jego wyprawą na Ruś w ostatniej dekadzie 1017 roku. O współdziałaniu nie pisał np. Свердлов М. Б. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений / Сб. стат. памяти акад. Е. В. Тарле. С. 292.

²³ Kronika Thietmara. Ks. 7. R. 65. S. 562. Cytowany fragment został napisany przez pisarza oznaczonego przez F. Kurze jako D. Na temat czasu powstania poszczególnych części kroniki i fragmentów spisanych przez Thietmara i skrybów zob. m.in.: Фортинский Ф. А. Титмаръ Мерзебургский и его хроника. С.-Петербургъ, 1872. С. 62–72; Kurze F. Abfassungszeit und Entstehungsweise der Chronik Thietmars // Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellenschriften deutscher Geschichten des Mittelalters. Bd. 14. 1889. S. 61–67; Holtzmann R. Über die Chronik Thietmars von Merseburg // Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellenschriften deutscher Geschichten des Mittelalters. Bd. 50, 1935. S. 167–209. Zob. także: Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Ed. F. Kurze // MGH. Scriptores Rerum Germanicarum. Hannoverae, 1889. P. 231–233; Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre korveier Überarbeitung, ed. R. Holtzmann // Monumenta Germaniae Historica scriptores rerum germanicarum. Nova series. T. 9. Berolini. 1935. P. XXVIII–XXIX, XXXV–XXXVII.

²⁴ Kronika Thietmara. Ks. 8. R. 31–33. R. 618–623.

²⁵ Karłowicz J. Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego. Poznań, 1872. S. 15–16; Свердлов М. Б. Латиноязычные источники по истории Древней Руси и Германии первой половина IX–XII в. / Составл., перев., коммент., М. Б. Свердлов. Москва, Ленинград, 1989. С. 62–63, П. 29; Его же. Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. Санкт-Петербург, 2003. С. 332–333; Poppe A. Der Kampf um die Kiever Thronfolge nach dem 15. Juli 1015 // Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Beiträge zur «7. Internationalen Konferenz zur Geschichte des Kiever und des Moskauer Reiches», Bd. 51, Berlin, 1995. S. 294, Anm. 67; Idem. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. S. 20. P. 66; Его же. К биографии Святополка Окаянного // История. Дар и долг. Юбилейный сборник в честь Александра Васильевича Назаренко. Москва-Санкт-Петербург, 2010. С. 244. П. 19; Tokarz P. Wyprawa kijowska Bolesława Chrobrego w roku 1018, Kraków 1996. S. 31; Цукерман К. Наблюдения над сложением древнейших источников летописи // Борисо-Глебский сборник... С. 204; Карпов А. Ярослав Мудрый... С. 137–140; Kollinger K. Bolesław I Mieszkowic jako nadawca listu do Bazylego II w 1018 roku. //

Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu / Red. Grabarczyk T., Nowak T. Warszawa, 2011. S. 119; Ibidem. Polityka wschodnia... S. 180–181, 184.

²⁶ Karłowicz J. Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego... S. 16.

²⁷ Komentarz R. Holtzmanna, Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre korveier Überarbeitung, ed. R. Holtzmann. P. 479, Anm. 7.

²⁸ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва-Ленинград, 1950. С. 15: «Въ лето 6525. Ярославъ иде къ Берестю...». Карамзин Н. М. История государства Российского. Т. 2. Санктпетербургъ, 1818. С. 7–8, П. 10. О записе także: Шахматов А. Разыскания о русских летописях. С. 228–230; Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. С. 225–226; Grabski A. F. Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku. // Slavia Orientalis. 1957. Т. 6. С. 196–197; Ibidem. Bolesław Chrobry... S. 261; Свердлов М. Б. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений / Сб. стат. памяти акад. Е. В. Тарле. Ленинград, 1972. С. 292; Назаренко А. В. События 1017 г. в немецкой хронике начала XII в. и в русской летописи // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1980 г. Москва, 1981. С. 178–179; Его же. Титмар Мерзебургский «Хроника» (1012–1018 гг.). // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. Т. 4. С. 72, П. 57; Его же. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. С. 465–471; Его же. Западноевропейские источники. // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия, Том 4. Ред. Е. А. Мельникова. Москва, 1999. С. 325–326.

²⁹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов... С. 15.

³⁰ Свердлов М. Б. Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия... С. 62–63. П. 29; Poppe A. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim... S. 20. P. 66.

³¹ Tokarz P. Wyprawa kijowska... S. 21. P. 62.

³² Цукерман К. Наблюдения над сложением древнейших источников летописи // Борисо-Глебский сборник... С. 202–204.

³³ Карпов А. Ярослав Мудрый... С. 141–142; Мусин А. Князь Владимир Святой и культура Киевской Руси глазами Титмара Мерзебургского [Vladimir the Saint and Thietmar of Merseburg] // Княжа доба : історія і культура. Red. В. Александровч, Львів, 2016. С. 167–168; Kollinger K. Polityka wschodnia... С. 180–181, 184.

³⁴ Цукерман К. Наблюдения над сложением древнейших источников летописи // Борисо-Глебский сборник. С. 204. Na ten temat zob. Kollinger K. Polityka wschodnia. С. 180–181.

³⁵ Die Dresdner Handschrift der Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg. Mit Unterstuetzung der Generaldirektion der Kgl. Saechs. Sammlungen fuer Kunst und Wissenschaft, der Koenig-Johann-Stiftung und der Zentralkdirektion der Monumenta Germaniae historica in Faksimile, cur. L. Schmidt, 2 voll., Dresden 1905, fol. 170a–173a; Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Ed. F. Kurze. P. 231–233; Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Ed. R. Holtzmann. P. 476–490.

³⁶ Ostatnie cztery rozdziały spisał skryba oznaczony jako H: Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Ed. R. Holtzmann. T. 9. Lib. 9. С. 30–34. P. 526–532.

³⁷ Rozważania wokół czasu sporządzenia (przepisania) poszczególnych fragmen-

tów księgi siódmej i ósmej, jak sądzę, mają charakter domysłów. Zob. Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков... С. 467–469.

³⁸ Kronika Thietmara... Ks. 8. R. 31. S. 618. Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki... S. 424. P. 15 : «Dytmar nie zapisuje powrotu Bolesława z Kijowa, jak chce Hruszewski...».

³⁹ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков... С. 465.

⁴⁰ Zdaniem badaczy uznających krótkotrwały pobyt Bolesława w Kijowie informacje potwierdzające ich mniemanie wynikają z kroniki Thietmara i znajdują odzwierciedlenie w różnych łatorpisach: ПСРЛ. Т. 37. Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв... С. 27: «А Болеслав княжил в Киеве месяц и день». Podobnie m.in.: J. Karłowicz Kijowska wyprawa... S. 19; Линниченко И. А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. Ч. 1. Русь и Польша до конца XII в. Киев, 1884. С. 100, 109. П. 1; Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 2. С. 13. П. 1; Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 257–258; Его же. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 30; Свердлов М. Б. Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия... С. 62–63. П. 29; Poppe A. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim... S. 17. P. 59.

⁴¹ Strzelczyk J. Bolesław Chrobry. Warszawa 2014. S. 143.

⁴² W Kronice Galla co prawda mamy dwie relacje o starciach polsko-ruskich, ale wydaje się, że za każdym razem Anonim nawiązywał do tych samych wydarzeń.

⁴³ Kronika Thietmara. Ks. 8. R. 32. S. 620. Zob. na ten temat interesujące stanowiska badaczy: Poppe A. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. S. 20 (autor przesunął działania Jarosława w czasie, pisząc o zdobyciu Pińska lub Turowa w pogoni za uciekającym Światopełkiem w 1016–1017 r.); Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 28 (sugerował, że mogło chodzić o gród należący do Briacysława). Podobnie Тороп В. Ярослав Мудрый. Быково, 2012. С. 111, wskazując na Łuck; Свердлов М. Б. Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. Санкт-Петербург, 2003. С. 334–335; Kollinger K. Polityka wschodnia... S. 176–178.

⁴⁴ Gdyby Światopełk nie posiadał księstwa, uprowadzanie mieszkańców zajętego grodu nie mało by sensu.

⁴⁵ Мусин А. Князь Владимир Святой и культура Киевской Руси глазами Титмара Мерзебургского... С. 168.

⁴⁶ Цукерман К. Наблюдения над сложением древнейших источников летописи // Борисо-Глебский сборник... С. 203.

⁴⁷ Kronika Thietmara. Ks. 7. R. 50–51. S. 536–543.

⁴⁸ Ibidem. Ks. 7. R. 53–57. S. 544–551.

⁴⁹ Ibidem. Ks. 7 R. 51. S. 540. Jeszcze w lutym 1017 roku Bolesław przebywał w Scianiu koło Luckau.

⁵⁰ Komentarz M. Z. Jedlickiego : Kronika Thietmara... S. 539. P. 336.

⁵¹ W literaturze wystąpienie Jarosława datuje się na sierpień-wrzesień 1017 roku: Свердлов М. Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях кон-

ца X – начала XI в... С. 153; Его же. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в... С. 291–292; Его же. Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. С.331; Назаренко А. В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков... С. 159; Grabski A. F. Bolesław Chrobry... S. 259 (równoczesne najazdy w 1017 r.); Волков В. А. Войны и дружины древней Руси. Москва, 2016. С. 45.

⁵² Kronika Thietmara... Ks. 8. S. 578. Balzer O. Genealogia Piastów. Wyd. Tęgowski J. Kraków, 2005. S. 87–89; Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki... S. 300; Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 25–26; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. (PTPN. Wznowienia. T. 19). Poznań, 2004. S. 88–89; Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков... С. 457–459; Карпов А. Ярослав Мудрый... С. 136–137; Kollinger K. Polityka wschodnia... S. 172–173.

⁵³ Kronika Thietmara... Ks. 8. R. 1. S. 578.

⁵⁴ Balzer O. Genealogia Piastów... S. 87–89; Zakrzewski S. Bolesław Chrobry Wielki... S. 300; Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 25–26; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów... S. 88–89; Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков... С. 457–459; Карпов А. Ярослав Мудрый... С. 136–137; Kollinger K. Polityka wschodnia... S. 172–173.

⁵⁵ Balzer O. Genealogia Piastów... S. 88.

⁵⁶ Anonima tzw. Galla kronika, czyli dzieje książąt i władców polskich // Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. T. 2 wyd. K. Maleczyński. Kraków, 1952. Lib. 1. Cap. 7. P. 23.

⁵⁷ Карпов А. Ярослав Мудрый... С. 136, datował propozycję małżeńską Bolesława na początek-połowę 1017 r.

⁵⁸ Kronika Thietmara... Ks. 8, R. 32. S. 620.

⁵⁹ Свердлов М. Б. Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв... С. 332–333. Hipoteza A. W. Nazarenki o zdobyciu przez Jarosława Brześcia znajduje źródłowe potwierdzenie. Niestety napotykaemy je w oryginalnej formie tylko w różnym latopisie ustiuzkim: ПСРЛ. Т. 37. Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв... С. 26: «В лето 6524. (...) Того же лета иде Ярослав к Берестову и взять его». Dopisek latopisarza traktuję jako jego domysł.

⁶⁰ Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Ed. F. Kurze. Lib. IX. C. 30–34. S. 256–259; Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Ed. R. Holtzmann. T. 9. Lib. 9. C. 30–34. S. 526–532.

⁶¹ Ze zwycięskich wypraw władcy i wodzowie wracali radością (Kronika Thietmara. Ks. 2, R. 11, S. 54, Ks. 3. R. 19. S. 136, Ks. 4. R. 3. S. 150, Ks. 5. R. 6. S. 254. Ks. 6. R. 27. S. 352–354), a z zakończonych porażką ze smutkiem (Ibidem. Ks. 4. R. 41. S. 196. Ks. 5. R. 21. S. 280).

⁶² Poppe A. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim... S. 20. Sadzę, że przesunięcie przez autora faktu zdobycia przez Jarosława grodu należącego do Światopełka z 1018 na pierwszą dekadę 1017 roku, nie ma podstaw źródłowych.

Krzysztof Benyskiewicz. Did Bolesław the Brave plan to invade Yaroslav the Wise twice? Interpretation of the 65th chapter of the seventh book of Thietmar's Chronicle. The article is devoted to pondering on historiographical discussion on possible, second invasion on Ruthenia carried out by Bolesław the Brave. The crucial point of the controversies is a passage from Thietmar's Chronicle in which two times is mentioned an intervention of the Polish duke on behalf of the exiled Sviatopolk, the son of Vladimir the Great. The author refers to Aleksander W. Nazarenko's hypothesis about the action, carried out at the turn of 1017 and 1018 by the exiled ruler, that resulted in regaining part of the territories of formerly reined Principality of Turov. K. Benyskiewicz notices the information of Thietmar's Chronicle as it may support A. W. Nazarenko's conception. However, he states that it still remains only an alternative version of the contemporary developments.

Key words: Rus, Poland, Boleslaw the Brave, Yaroslav the Wise, Svatopelk, Polish-Ruthenian relations, German-Russian relations, Thietmar's Chronicle.

Отримано: 02.07.2018 р.

УДК 930(477)«19»:94(477)«1648»

Валерій Степанков

ОБРАЗ ПИЛЯВЕЦЬКОЇ БИТВИ 1648 РОКУ У НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ М. КОСТОМАРОВА Й М. ГРУШЕВСЬКОГО

Валерій Степанков. *Образ Пилявецької битви 1648 року у науковій творчості М. Костомарова й М. Грушевського. У статті зроблено спробу окреслити доробок двох найвидатніших істориків у вивченні однієї з найбільших битв українського війська у період Національної революції 1648–1676 рр. Вияснено їхні погляди на причини поновлення воєнних дій у вересні 1648 р., плани українського і польського командування й заходи задля їх реалізації, перебіг боїв 21–23 вересня, фактори перемоги українців та її історичне значення. Порівняльний аналіз концептуальних підходів дозволив виявити у них спільні й відмінні риси, а також уточнити їх роль і місце в історіографії даної проблеми.*

Ключові слова: М. Костомаров, М. Грушевський, Пилявецька битва, Б. Хмельницький, військо, жовніри, польське командування, татари, втеча.

Валерий Степанков. *Образ Пилявецкой битвы 1648 року в научном творчестве М. Костомарова и М. Грушевского. В статье сделана попытка определить значение сделанного двумя выдающимися историками в исследовании одного из крупнейших сражений украинской армии в период Национальной революции 1648–1676 гг. Выяснено их взгляды на причины возобновления военных действий в сентябре 1648 г., планы украинского и польского командования, а также предпринятые меры для их реализации, ход сражений 21–23 сентября, факторы, способствующие победе украинцев и ее историческое значение. Сравнительный анализ*